

„Mennyiségi szemlélet“ és „gazdaságossági szemlélet“

Tapasztalatok a könnyűipar köréből

Az elmúlt években a gazdaságvezetés módszerei jelentősen fejlődtek. Ebben is kézzelfoghatóan megmutatkozik a szocialista építés törvényszerűségeinek az a józan, reális felismerése és alkalmazása, amely a párt és a kormány gazdaságpolitikáját ma általában jellemzi. Aki ma tanulmányozza a gazdasági irányítás bármely részét — a népgazdasági tervezést, a vállalatok termelésének operatív irányítását, az árrendszert, a bérrendszert, a prémiumrendszert stb. — előnyös változásokat talál.

Ezek közül most csupán egyetlen szempontból elemzem a gazdaságvezetés problémáit: mennyire sikerült a *gazdaságosság elvének* teret hódítania az irányító szerveknél és a vállalatoknál, anélkül persze, hogy mérleget kívánnék vonni az elért eredmények és a gazdaságvezetési módszerek még meglevő fogyatékoságai között. Cikkem csupán néhány tapasztalatot kíván ismertetni a könnyűipar köréből; főként olyan tapasztalatokat, amelyek jelzik a végbement fejlődés előremutató vonásait.

A „szemlélet” változása

Előljáróban néhány példát sorolok fel a könnyűipari vezetés gyakorlatából:

— A könnyűipar ruházati cikkei iránt 1958-ban és 1959 elején korlátozott volt a kereslet. Régebben is voltak ilyen periódusok, de akkor gyakran sor került *felesleges* gyártmányok termelésére is; olyan cikkek előállítására, amelyeket a kereskedelem nem igényelt.¹ Most viszont a gazdasági vezetés elérte, hogy a vállalatok ne a volumen növelésével, hanem más módszerekkel (anyagtakarékossággal, a termelékenység emelésével stb.) javítsák eredményeiket. A könnyűiparban nem került sor szállítási szerződések nélküli gyártásra. A szigorú tilalomtól a fölös készletekre rótt büntető kamatokig sokféle módszert igénybe vett ebből a célból a gazdasági vezetés.

— A pamutipar termékei iránt most ismét megnőtt a kereslet, az anyagellátás keretei viszont szűkösek. Ilyenkor fellép a mennyiség haj-

¹ A Központi Statisztikai Hivatal egyik 1953-ban készült jelentése a következőket állapította meg erről: „Az iparvállalatok termékeiket általában akkor is értékesíthetik, ha nem volt megrendelésük a gyártásra, és akkor is, ha a gyártott termékekre senkinek sincs szüksége... 1952-ben a Közületi Döntőbizottság több ezer döntése kb. 500 millió forint értékű olyan áru átvételére kényszerítette a kereskedelmet, amelyet nem igényelt és amelyre nem volt szüksége.”

szolásának veszélye, s ennek részeként egyoldalú törekvés arra, hogy az anyagkihozatal *feltétel nélkül* növekedjék. Most az anyagkihozatal növelésére ösztönöz a nyereségérdekeltség; a gazdasági irányítás is szorgalmazza ezt — de ugyanakkor ügyel arra is, hogy ez a törekvés ne mehessen a *minőség* rovására, a fogyasztó kárára. Ezért igazgatósági utasítás írja elő, hogy például a fonodai anyagkihozatal (rendement) bizonyos meghatározott keretek között maradjon, ne legyen túlságosan alacsony, de túlságosan magas sem.

— A termelés volumene általában könnyebben növelhető, ha a vállalat egy-egy gyártmányból minél nagyobb tételt gyárt. Ugyanakkor a könnyűipar termékeinél ez a fogyasztóközönség „uniformizált” öltözködéséhez, a választék elszürküléséhez vezethet. Régebben elég egyoldalú törekvés mutatkozott az iparban a tétel nagyságok növelése irányában. Ezzel szemben most igyekeznek gondosan mérlegelni ennek előnyeit és hátrányait egyaránt. Több iparágban (például a gyapjú-, a pamut-, a kötőszövő-iparban) számításokat végeztek: hogyan változnak a költségek a tétel nagyság függvényében? Arra törekszenek, hogy összeegyeztessék a bő választékra irányuló fogyasztói érdeket a nagy tételű gyártáshoz fűződő műszaki érdekekkel.

— A Könnyűipari Minisztérium megbízta a Magyar Tudományos Akadémia Kibernetikai Kutatócsoportját, hogy matematikai módszerekkel dolgozza ki a papíripar optimális termelési és külkereskedelmi programját. Ismeretes, hogy a papíripar több termékéből hiány van. A Minisztérium Műszaki Tanácsa a Kutatócsoport beszámolójának tárgyalásakor sokat vitatkozott azon: mi legyen a programozás optimalizálási feladata. Voltak, akik egyértelműen a maximális volumen mellett kardoskodtak. Végül azonban felülkerekedett az az álláspont, amely a *gazdaságosságot* állította a középpontba. Mivel a papíripar speciális műszaki adottságai következtében a hazai ráfordítások nagyjából állandóknak tekinthetők, ezért itt az optimális devizaegyenleget jelölték meg fő optimalizálási feladatként. Emellett készítenek olyan program-változatokat is — összehasonlítás céljaira — amelyek a minimális forintköltséget, illetve a maximális volument biztosítják.

Noha a példák különböző iparágakból származnak, s egymástól nagyon eltérő problémákat ölelnek fel, azonos vonásuk szembeötlő. Mindegyiknél gazdasági döntésekről, különböző lehetséges megoldások közötti választásról van szó. Mindegyiknél felmerül az a lehetőség, hogy egyoldalúan a *mennyiség* növelését helyezték előtérbe. Ehelyett azonban a felsorolt esetekben a gazdasági vezetés arra törekedett, hogy a *leggazdaságosabb* alternatívát találja meg, amely a legkisebb ráfordítással a legjobban szolgálja a társadalmi érdeket. Lehet persze, hogy — a felsorolt esetekben — ezt nem mindig sikerült tökéletesen elérni. A fejlődés nem is a szándék megvalósításának mértékében keresendő, hanem magában a *szándékban*, a döntések általános *vezető elvében* — közkeletű kifejezéssel élve: a „szemléletben”. Bízást mondhatjuk: a „*mennyiségi szemlélet*” helyett ma már kezd általánossá válni a „*gazdaságossági szemlélet*”.

A továbbiakban azt elemezzük: a gazdaságpolitika, a gazdaságvezetési módszerek milyen változásai eredményezték a gazdaságossági elv térhódítását?

Rugalmasabb vezetés

Amikor a gazdasági vezetésben mutatkozó változásokat felsorolom, ezt nem súlyuk, fontosságuk sorrendjében teszem; nehéz is lenne eldönteni, hogy a sokféle tényező közül melyek hatása a legerősebb.

Annyi bizonyos: kiemelkedő jelentőségű, hogy *megszűnt a termelési érték mutatójának uralkodó szerepe a tervmutatók rendszerében*. Éveken át (körülbelül 1949 és 1953 között) jóformán kizárólag erre a mutatóra összpontosult az ipari vezetés figyelme. Hátrányait már jó néhány éve tisztázták a közgazdászok: az anyagigényes termékek gyártására ösztönöz, eltereli az erőket más fontos feladatokról (a minőség javításáról, a választék bővítéséről stb.). Később (1954—1956.) már megszűnt a termelési érték mutatójának egyeduralma; szinte egyenrangú társként csatlakozott hozzá az önköltségi terv. Azóta ez a fejlődés folytatódott. A termelésre vonatkozó mennyiségi előírás ma már egyszerűen — a tervutasítások egyike. Teljesítése fontos —, de nem emelkedik a többi, ugyancsak fontos gazdasági követelmény fölé.

A gazdaságosság elvének érvényesülését megkönnyíti, hogy a vállalat mindennapi gazdálkodását szabályozó utasítások ma már nem olyan merevek, mint régebben; *az utasítások, előírások kezelése rugalmasabbá vált*. Azelőtt gyakran találkozhattunk a következő konfliktussal: gazdaságos lenne valamilyen akció; megvalósításának feltételei is adottak. Mégsem hajtható végre, mert összeütközésbe kerülne valamelyik tervmutató teljesítésével (a beralap betartásával, az előírt termelékenységi mutató elérésével stb.). Ilyen konfliktus nemcsak a vállalatnál adódott, hanem „felsőbb szinten” is, az ipari igazgatóságnak vagy a minisztériumnak szóló utasításokkal kapcsolatban.

Ma már ilyen esetekben a könnyűiparban (ha nem is mindenütt, de sok területen) van mód a tervelőírás rugalmas kezelésére. A vállalat — irányító hatóságával folytatott tárgyalás alapján — eltérhet az utasítástól (módosítják a tervet, vagy tudomásul veszik a tervszámtól való eltérést). Ha gyors intézkedésre van szükség, s emiatt nincs lehetőség előzetes tárgyalásra, a felsőbb szerv elfogadja az utólagos magyarázatot is, feltéve persze, hogy az indokolás valóban meggyőző.

Lássunk egy példát. A textilipar több ágában az 1959. év folyamán ugrásszerűen megváltozott a kereslet. Az év elején a belkereskedelem kevés megrendelést adott, ami értékesítési nehézségeket okozott a könnyűiparnak, a második negyedév közepétől kezdve viszont rohamosan megnőtt a belkereskedelem igénye. Régebben az ipar — a tervezés merevségei következtében — nem tudott rugalmasan, gyorsan alkalmazkodni az ilyen hirtelen változásokhoz; gyakran igen hosszú ideig tartott, míg a termelés követte a kereslet módosulását. Ma már ez másképp van. Az első negyedévben például a kötszövő-ipari igazgatóság nem ragaszkodott a vállalati évi tervek első negyedévi részének teljesítéséhez — tudomásul vette az elmaradást. Mikor azonban kiderült a mennyiségi igények hirtelen növekedése, ellentétes irányú intézkedéseket hozott a volumen növelésére. Az igazgatóság felfüggesztette az anyagkeretek szigorú megtartására vonatkozó kötöttségeket. Közölte a vállalatokkal: elfogadja — kellő utólagos magyarázat mellett — az átlagbér csekély túllépését, feltéve, hogy ez nem bérlazításon, hanem a teljesítmények tény-

leges emelkedésén alapul.² Mindez azért volt lehetséges, mert az ipari igazgatóság, bár felelős az iparág évi tervfeladatainak teljesítéséért, de a *végrehajtást illetően* — meghatározott keretek között — szabad keze van. Ha úgy látja célszerűnek, joga van a vállalatot feloldania bizonyos kötöttségek alól; a régebbi gyakorlattól eltérően nem köteles a vállalat számára „lebontani” minden olyan tervutasítást, amelyet az ipari igazgatóság, vagyis az egész iparág kapott.

Jelentős eredményként könyvelhetjük el, hogy a „100 százalék misztifikálása”, amelyről néhány éve még oly sok szó esett, ma már sokkal ritkább. Ennek kapcsán szeretnék egy kis kitérőt tenni; vitába szállni egy francia folyóiratban nemrég megjelent cikkel (Kende P.: „A személyes érdekelttség a szocialista gazdasági rendszerben”).³ Ez a cikk, más magyar források mellett, a könnyűiparral foglalkozó könyvemre is utal.⁴ Így egyebek között foglalkozik olyan (annak idején általam is leírt) jelenségekkel, mint például a „100 százalék misztifikálása”, a tervelőírások túl merev kezelése, az egyoldalú mennyiségi hajsza stb. — amelyekről éppen ebben a cikkben mutatom ki, hogy ma már jórészt *túlhaladtak*.

Kende cikke ezeket a jelenségeket, amelyek *meghatározott időben és meghatározott körülmények között* valóban léteztek, úgy állítja be, mint a szocialista gazdaság valamiféle *általános és mindig érvényes* törvényszerűségét (ugyanazt a hamis általánosítást hajtja végre egyébként jó néhány más jelenség kapcsán is).

A tények ezzel szemben egyértelműen bebizonyították, hogy a mennyiségi feladatok egyoldalú előtérbe helyezése, a gazdaságossági követelmények elhanyagolása, a kellő rugalmasság hiánya nem *általában* a szocialista gazdálkodás szükségszerű velejárója, hanem meghatározott gazdaságpolitika és ezzel szoros összefüggésben meghatározott gazdálkodási szervezet, intézmények, vezetési módszerek következménye. Márpedig a gazdaságpolitikai irányelvek, a gazdaságvezetési módszerek időről időre változnak, tökéletesednek — miközben a szocialista gazdaság alapjai, s velük a szocializmus állandó gazdasági törvényei változatlanul fennmaradnak.

Vegyünk például egy olyan jelenséget, mint a „100 százalék misztifikálása”, amit Kende is említ cikkében.⁵ Igaz, hiba lett volna 1950—

² Jelen esetben a gazdaságosság elve elsősorban a *gyors alkalmazkodást* követelte meg, vagyis, azoknak a társadalmi veszteségeknek az elkerülését, amit az áruellátás zökkenői, a fogyasztói igények kielégítetlensége okoznának. Az viszont már a gazdaságosság követelményeinek megsértését jelentené, ha a nagyobb mennyiségi igények teljesítésére való gyors átállás *rendkívüli* módszerei állandósulnának, s folytonos mennyiségi hajszává válnának.

³ „L'Intérêt personnel dans le système d'économie socialiste” (Revue Economique — Mai 1959.).

Feleslegesnek érzem, hogy ebben a tanulmányban polemizáljak e cikk (egyébként már Nyugaton is eléggé divatjamúlt) „neoliberális” felfogásával, amely telve lévén hamis illúziókkal a kapitalista piaci gazdaság ármechanizmusával, a konkurrencia és a profit szabályozó szerepével kapcsolatban, teljesen torz következtetésekhez jut, azt képzei, hogy a tőkés profitérdekektől uralt, a kizsákmányolók és kizsákmányoltak ellentéteitől széthasogatott kapitalista gazdaság képes eljutni az egyéni és a társadalmi érdek harmóniájához.

A cikk, a kezdeményezés problémáját tárgyalva, nem érti meg azt a mélyreható bürokratizálódási folyamatot, amely a koncentráció, a nagy monopóliumok és oligopóliumok kifejlődése, a fokozott állami beavatkozás nyomán a kapitalista gazdaságban végbemegy. Kende cikke úgy beszél a vállalkozói kezdeményezésről, mintha valamikor 1850 körül élnénk. Nem szükséges ennek cáfolatára marxista szerzőkre hivatkoznunk; ezt ma már számos polgári közgazdász, például a XX. század egyik legnevesebb nyugati közgazdász-tekintélye, J. Schumpeter is elismeri (lásd: „Capitalism, Socialism, and Democracy”, Harper, 1942), aki részletesen fejtegeti a vállalkozói funkció elhalását a modern kapitalizmusban.

⁴ „A gazdasági vezetés túlzott központosítása”. Közgazdasági és Jogi Könyvtadó. Budapest. 1957.

⁵ Jellemző, hogy Kende cikke ezt is úgy állítja be, mint a szocializmus állandó törvényszerűségét. „Ez a formalizmus és a rugalmasságnak ez a hiánya magából a rendszerből következik” — írja.

1956-ban ebben valami véletlen esetlegességet látni. E szemlélet jelentkezésének mélyreható okai voltak, amelyek főként az akkori tervmutatószám-rendszerben és az anyagi érdekeltség akkori formáiban rejlettek. *Az adott körülmények között*, az adott gazdaságvezetési módszerek egyik szükségszerű kísérőjelensége volt ez. Csakhogy ezek a gazdaságvezetési módszerek — amint azt most már az élet bizonyítja — a szocialista rendszeren *belül* megváltoztathatók, s velük együtt felszámolhatók az ilyen negatív jelenségek is. „Előléptetésük” a szocializmus állandó, általános törvényei közé — amint azt Kende teszi — tudományosan megalapozatlan, elfogult ferdítés.

A kereslet és a termelés egyensúlya

A „mennyiségi szemlélet” egyik fő oka annak idején a gyakran felépő anyag- és áruhiány volt. Az elmúlt két-három év céltudatos gazdaságpolitikája sok területen sikerrel orvosolta ezt a bajt, kialakítva a termelés és a kereslet kívánatos egyensúlyát.

Az árukészletek megnövekedése, s ezzel az értékesítés itt-ott fellépő gondjai néhol zugolódást idéztek elő a könnyűipari gazdasági vezetők körében. Mégis, nézetem szerint, az 1958-ban kialakult piaci helyzet hatása végül is hasznos volt. Csak egy-két példát.

A len- és kenderipar 1958-ban saját kezdeményezésére 64, export-érdeklődésre 45 új cikket mutatott be, jóval többet a szokásosnál. (Ebből 48-ra kapott megrendelést.)

1957 végén, 1958 elején, ahogy nőttek a kereskedelmi készletek, úgy emelkedett a gyárak és a kereskedelmi vállalatok közötti KDB-viták száma, úgy lett a kereskedelem mind igényesebb az iparral szemben, mind határozottabban követelve a minőségi szabványok és a szállítási szerződések pontos megtartását.

A készletek birtokában a kereskedelem jobban képviselhette a fogyasztók érdekeit. A vállalatoknál pedig sokkal többet törték a fejüket azon, hogyan lehetne a választék bővítésével, új modellekkel, mintákkal, gondosabb kivitelezéssel meghódítani a kül- és a belföldi vevőket áruik számára.

A tapasztalatok bebizonyították, hogy *az áruhiány felszámolása, a készletek növelése előmozdítja a gazdaságosság elvének érvényesülését.*

Nyereségrészesedés

A gazdaságvezetési módszerek fejlődésének kiemelkedően fontos állomása volt a nyereségrészesedés bevezetése 1957-ben. Túlzás nélkül mondhatjuk: ez ma már az egyik leghatékonyabb ösztönző az anyagi érdekeltség rendszerében, amelynek nagy hatása van a vállalat gazdálkodására.⁶

Ha visszapillantunk a három év előtti vitákra, két végletes álláspont érvényesült akkor ezzel kapcsolatban. Az egyik álláspont hívei idealizálták a nyereséget, a másiké viszont eléggé egyértelműen károsnak bélyegezték. Térjünk most vissza erre a két nézetre — a gyakorlati tapasztalatok fényében.

⁶ Ez annak ellenére van így, hogy a vállalat három-négy legfőbb vezetője személy szerint nem különösképpen érdekelt anyagilag a nyereség növelésében. Viszont nagy hatással van tevékenységükre az a törekvés, hogy a vállalat kollektívája nagyobb részesedéshez jusson.

Bebizonyosodott, hogy a nyereség idealizálóinak nem volt igazuk. Ezt azért is hangsúlyozni szeretném, mert magam is hajlamos voltam túlzott illúziókra a nyereség hatását illetően. Ez kicsendült 1957-ben megjelent könyvemből is. Könyvem annak idején jó néhány kérdésben jogos, azóta az élet által is igazolt bírálatban részesült. Ilyen jogosan bírált rész volt a nyereséggel kapcsolatos fejtegetés is. Írtam arról, hogy például a termelési érték vagy az önköltség mutatóinak pozitív hatásuk mellett van nem-kívánt, káros, spontán, „vad” hatásuk is — de a nyereséggel kapcsolatban nem emeltem ki ugyanezt. Azóta megmutatkozott, hogy — amint arra bírálóim helyesen utaltak — a nyereség is kivált hasonló jelenségeket. Egyes vállalatok nemegyszer úgy akarnák növelni nyereségüket, hogy a minőség rontása, a választék szűkítése révén csökkentik az önköltséget. Előfordul, hogy egyes megrendeléseket a gyár igyekszik visszautasítani abból a meggondolásból, hogy termelésük nem eléggé jövedelmező — noha ezekre a termékekre a népgazdaságnak szüksége lenne. A nyereség „szépítésének” is megvannak a maga fortélyai (akárcsak korábban a termelési értéknek).

Ma már senki előtt nem lehet kétséges: nagy hiba lenne kizárólag a nyereségérdekeltségre bízni akár csak a vállalat rövidlejáratú operatív döntéseinek szabályozását is.⁷ A marxi politikai gazdaságtannak azt a fontos tételét, amely szerint az értéktörvény működésének szabadjára engedése anarchikus jelenségekhez, a társadalmi érdek megsértéséhez vezetne, most a mi viszonyaink között is újra igazolta a gyakorlat. *Feltétlenül szükség van arra, hogy a vállalatot az állam központi szervei a nyereségérdekeltségen kívül más módszerekkel is irányítsák. Különösen szükségesnek tartom hangsúlyozni a felső szervek által adott alapvető tervutasítások szerepét, amelyek nélkülözhetetlen eszközei annak, hogy a vállalat tevékenységét szervesen beleillesszük a népgazdasági terv végrehajtásába.* Időnként speciális utasítások szükségesek kifejezetten arra a célra, hogy a nyereségérdekeltség egyik-másik káros hatását ellensúlyozzuk.

Például a ruhaiparban néha lehetőség van arra, hogy egy-egy kelékanyagot, amelynek költségeit az árvetésben számbavették, olcsóbb fajta anyaggal helyettesítsenek. Régebben az így keletkező nyereségtöbbletet úgynevezett árkiegyenlítési forgalmi adóval „lecsapolták”, ami csökkentette a vállalatok érdekeltségét az ilyen lehetőségek kihasználásában. Most ezt — helyesen — megszüntették. Ez viszont a veszéllyel jár, hogy a helyettesítés esetleg a fogyasztó rovására történik, romlik a minőség. Éppen ezért az ilyen túlkapásokat *adminisztratív eszközzel* igyekeznek megakadályozni. Pontosan előírták, milyen anyaghelyettesítés tekinthető megengedettnek, s melyik minősül már burkolt árdrágításnak, ami szankciókat von maga után. Hasonló rendelkezés született a gyapjúiparban; itt is rendeletileg szabályozták az anyaghelyettesítés korlátait. Azzal a céllal tették ezt, hogy az egészséges mértékig teret adjanak a vállalat anyagmanipulációs tevékenységének, a mindenkori anyagellátási helyzethez, a készletekhez való rugalmas alkalmazkodásnak, mert ez az önköltségcsökkentés fontos módszere — de ugyanakkor megvédjék a fogyasztók érdekeit is.

⁷ Az mindig nyilvánvaló volt, hogy a legfontosabb hosszúlejáratú beruházási döntések meghozatalában a vállalati nyereségnek nem lehet érdemleges szerepe.

Más példa: A könnyűipar több ágában (a cipőiparban, a kötszövőiparban, a ruhaiparban, a gyapjúiparban stb.) jelentősen nőtt a vállalatok önállósága az operatív gyártási programok kialakításában. De ezekben az ágakban is az a gyakorlat, hogy az igazgatóság — ha a vállalat vonakodik egyes szükséges termékek gyártásától — közvetlenül utasítja a szóban forgó gyártmány elkészítésére. A ruhaipari igazgatóság 1959-ben két ízben adott ki ilyen utasítást: egy-egy exportcikk gyártását kellett előírni a Fehérneműgyárnak, illetve a Bajai Ruhaüzemnek.

Ezekben az esetekben nem a nyereségérdekeltség, hanem annak nem kívánt hatását korlátozó adminisztratív utasítások jelentik a gazdaságosság biztosítékát.

A kétségtelen negatívumok sem igazolják azonban a nyereségérdekeltség ellenzőinek nézeteit. A nyereség ugyanis nem olyan egyoldalú mutató, mint például a termelési érték, mert *együttesen* tükrözi a gazdasági tevékenység különböző elemeit. A jövedelmezőség fokozásához fűződő érdekeltség arra készíti a vállalatokat, hogy a racionális gazdálkodás különböző követelményeit — ilyenek: a mennyiség növelése, a minőség javítása, anyag- és bértakarékosság, takarékoság a forgóeszközökkel, rugalmas alkalmazkodás a kereslethez, a szállítási szerződések betartása stb. — *egyszerre, s egymással összefüggésben mérlegeljék*. Arra neveli a gazdasági vezetőket, hogy rendszeresen egybevegyék az előnyöket és a hátrányokat, minden gazdasági akció eredményeit és költségeit, tehát módszeresen *gazdasági számításokat* végezzenek. S ha nem is mondhatjuk még el, hogy ma már minden ipari igazgatóság és minden vállalat rendszeresen végez ilyen számításokat, mégis biztató, hogy az ilyen számítások mind gyakoribbak, s mind több kérdésre kiterjednek.⁸ Néhány példa:

— A könnyűipar több ágában részletes számításokat végeztek arról: hogyan változnak a költségek és a nyereség a volumen függvényében. Ahol például jelenleg csak két műszakban dolgoznak, ott megvizsgálták, hogyan hatna a költségekre és a jövedelmezőségre a harmadik műszak. E számítások alapján igyekeznek megállapítani, mekkora vállalati volumen tekinthető optimálisnak jövedelmezőségi szempontból.

— A ruhaiparban számítások készültek arra: mennyiben érdekelt a vállalat gyengébb minőségű, „osztályos” anyag feldolgozásában. Megállapították, hány százalékban kell a vállalatnak II., III. stb. osztályú anyagból I. osztályú terméket készítenie (ami nem csekély technológiai feladat), hogy a gyengébb minőségű anyag feldolgozása ne járjon ráfizetéssel.

— A leniparban azt számolták: vajon érdemes-e a fonalak további finomítására törekedni, megéri-e ez a finomítás azt a többletráfordítást, amit egyrészt a bérköltségek növekedése, másrészt a drágább, jobb nyersanyag feldolgozása jelent.

— A pamutiparban kiszámították, mennyi többletbevételt lehet elérni, ha sikerül egy termék minőségét úgy megjavítani, hogy azt egy osztállyal feljebb sorolják — és ugyanakkor milyen többletköltséggel

⁸ Nemcsak az ösztönzés erősödött ebben az irányban, megnöttek a lehetőségek is. Régebben az igazgatóságokon és a vállalatoknál működő közgazdászok idejét, energiáját nagymértékben lekötötte a tervező munkával, főképp a negyedévi tervezéssel járó túlzott adminisztráció, a sok tervlap, összesítés, jelentés elkészítése. Most ez az adminisztráció sok területen lényegesen csökkent.

jár ez. (A számítás egyébként azt mutatta, hogy érdemes ezt a többlet-ráfordítást elvégezni.)

— A gyapjúiparban számítást végeztek a „kivarrás” (a kész szöve-tek kézzel történő javítása) gazdaságosságáról. Megállapították, hol az a határ, amelyen túl már érdemesebb az árut alacsonyabb minőségi osztályban forgalomba hozni, mint kivarrással javítani.

Jól tudjuk, hogy e számítások végeredménye nem mindig pontos, s nem is vág okvetlenül egybe a társadalmi érdekekkel. De még így is felbecsülhetetlen a nyereség-érdekeltség nevelő hatása: a gazdasági vezetők mindinkább leküzdik a „minden áron” szemléletet, s ehelyett rászoknak a jó gazda gondosságával végzett takarékos, lelkiismeretes kalkulációra, a ráfordítások és az eredmény szembeállítására, a nyereségek és veszteségek figyelmes mérlegelésére. Ily módon válik a nyereségre-szesedés a gazdasági vezetők tudatának formálójává, a „gazdaságossági szemlélet” meghonosítójává.

Export- és beruházás-gazdaságossági számítások

A „gazdaságossági szemlélet” térhódításának egyik igen fontos tényezője, hogy a kormányzat többféle gazdasági döntéssel — elsősorban a beruházásokkal és az exporttal — kapcsolatban kötelezően elrendelte gazdaságossági számítások rendszeres elvégzését.

Vizsgáljuk meg közelebbről először az exportgazdaságossági számítások fejlődését. 1954-ig gyakorlatilag semmiféle számítás nem folyt. Az exportban is a „menyiségi szemlélet” érvényesült: minél nagyobb a kiviteli volumen, annál jobb. Igaz, figyelték az exportcikkek árkiegyenlítését, de ez — mint ismeretes — megbízhatatlan fokmérője az export gazdaságosságának. Az első komolyabb exportgazdaságossági számítások a könnyűiparban 1954-ben indultak, eleinte csak néhány termékre, termékcsoportra, elég kezdetleges módszerekkel. (Egyébként a Könnyűipari Minisztérium volt ennek egyik úttörője a tárcák közül.) 1956-tól kezdve már rendszeressé váltak a számítások, mégpedig mind szélesebb körben és megalapozottabban. Ma már a könnyűiparban összesen mintegy 1000 gyártmányra állnak rendelkezésre exportgazdaságossági számítások. Az elkészült adatokat az ipar és a külkereskedelem képviselőiből alakult iparági bizottságok értékelik.

Hasonló fejlődési folyamat ment végbe a beruházások tervezésében. Hat-nyolc évvel ezelőtt még a beruházásokkal kapcsolatban is az a felfogás volt az uralkodó, hogy az a beruházás a kívánatosabb, amelyik nagyobb termelésiérték-növekedést tesz lehetővé. A könnyűiparban (más iparágakról itt nem kívánok szólni) hosszú időn át — körülbelül 1954—1955-ig — alig, vagy egyáltalán nem végeztek gazdaságossági számításokat. De még ha végeztek is, ezek eléggé keveset mondtak. 1955-től már rendszeresebbé váltak a számítások, bár főképp csak a beruházás megtérülési idejének megállapítására szorítkoztak. Legfontosabb lépést e tekintetben az Országos Tervhivatal által 1957-ben kiadott „Útmutató” jelentette, amely kötelezően elrendelte az azóta már közismertté vált gazdaságossági mutató kiszámítását minden beruházási objektumra. Ez a mutató első ízben vett fel a termelési költségek elemei közé egy kalkulatív tényezőt az állóeszközök lekötése révén a társadalomra háruló teher pénzbeli kifejezésére.

A számítások azóta még átfogóbbá váltak. A Könnyűipari Minisztérium nemrég részletes rendeletben szabályozta a beruházások megalapozásához elvégzendő gazdaságossági számításokat. Ez a rendelet alapos, részletes adatszolgáltatást és összesen 9-féle mutató kiszámítását írja elő, néhányat közülük több változatban (például megtérülés vállalati nyereségből és megtérülés devizahozamból stb.).

A mai gazdaságosságszámítási módszereket persze még korántsem tekinthetjük tökéleteseknek. Az alkalmazott mutatók közgazdasági tartalmának helyessége elméletileg sok szempontból vitatható; e mutatók már sok jogos bírálatban részesültek. De a jelenlegi számítások korlátai sem homályosíthatják el azt a nagy fejlődést, amely a kiviteli tervek és beruházásaink gazdasági megalapozásában végbement.

A beruházások és az export gazdaságossági számításainak fejlődése elképzelhetetlen lett volna azok nélkül az elméleti viták nélkül, amelyek erről a két kérdéscsoportról a szaksajtóban lezajlottak. A gazdaságosságra törekvés egyik jellemzője éppen az a készség, amellyel a minisztériumi és tervhivatali vezetők azon melegében igyekeztek az elméleti viták eredményeit a gyakorlatban kipróbálni. A gyakorlati kísérletek, tapasztalatok pedig természetesen újabb inspirációt adtak az elméleti munkához.

Az elméleti fejlődés ma is tart, számos területen maguk a vezető állami szervek a kutatás kezdeményezői. Például:

— A Könnyűipari Minisztérium több közgazdászt megbízott, vizsgálják meg, mikor gazdaságos egy régi gépet régi formájában nagy javítással tovább működtetni, mikor gazdaságos korszerűsíteni, s mikor kell a régi gépet újjal kicserélni.

— A minisztérium ki akarja dolgoztatni, matematikusok, közgazdászok és mérnökök közreműködésével az optimális gépberuházási program megállapításának módszerét, egyelőre egy iparág, a pamutszövőipar keretei között.

— Már korábban, más összefüggésben említettem a papíripar optimális termelési és külkereskedelmi programját vizsgáló kutatást.

— A len- és kenderipari igazgatóság, amely sok száz községből gyűjti össze nyersanyagát, lineáris programozással akarja meghatározni az optimális szállítási programot, vagyis azt, hogy a különböző feldolgozó üzemek honnét szerezzék be az anyagot.

Egészséges jelenség, hogy a vezető állami szervek „megrendelése” révén is világosabban kirajzolódnak a közgazdasági kutatók előtt a gyakorlatnak a tudománnyal szemben támasztott igényei. Ez — sok más tényezővel együtt — fontos előrelendítője annak, hogy a gazdaságosság elve fokozottan teret hódítson a termelésben.



Csupán egyetlen szempontból, a gazdaságosság elvének érvényesülése szempontjából tekintettük át röviden a könnyűipar gazdaságvezetési módszereiben az elmúlt évek folyamán végbement fejlődést. Jelentős előrehaladásról számolhattunk be, habár a fejlődést természetesen nem tekinthetjük befejezettnek. Nagyon léptünk előre a gazdaságosság elvének érvényesítésében — ezen az úton kell továbbhaladnunk.